

SPIS RZECZY

Wstęp.....	7
Roman Wapiński , Przestrzeń publiczna a prywatna. Refleksje historyka.....	11
Ewa Barylewska-Szymańska, Gdańskie domy czynszowe i ich mieszkańcy w drugiej połowie XVIII i początkach XIX w.	15
Anna Pachocka, Miejsce dziecka w przestrzeni polskiego dworu szlacheckiego w pierwszej połowie XIX w.	25
Józef Ziemczonok, Wychowanie i edukacja domowa w teorii pedagogicznej Rajnolda Tyzenhauza (1830–1880)	38
Antoni Kakareko, Styl, metody i wartości wychowawcze polskiego domu ziemiańsko-inteligentckiego na Kresach Północno-Wschodnich w końcu XIX w. oraz w pierwszych dziesięcioleciach XX w. w świetle pamiętników i wspomnień	50
Piotr Koprowski, Codziennosc w przestrzeni domu rodzinnego Iwana Turgieniewa	62
Iwona Janicka, Pałac w Werkach – wileński Wersal rodziny Sayn-Wittgenstein	78
Arkadiusz Janicki, Krasław – z dziejów rodu i rezydencji Platerów w Inflantach Polskich	92
Wiesław Caban, Dom syberyjski polskich zesłańców politycznych w latach czterdziestych–siedemdziesiątych XIX w.	107
Magdalena Nowak, Metropolita Andrzej Szeptycki w domu i o domu	120
Urszula Jakubowska, Lwowskie domy na początku XX w.	136
Agnieszka Friedrich, Jacek Friedrich, Prywatne czy na pokaz? Kilka uwag o wnętrzach domów w <i>Ziemi obiecanej</i> Reymonta	142
Tadeusz Stegner, Podwórko w kamienicy w pejzażu miejskim na przełomie XIX i XX w.	154
Krzysztof Lewalski, Na plebanii na przełomie XIX i XX w.	163

Józef Borzyszkowski, Chęć kaszubska a dom na Pomorzu i jego przemiany w XIX i XX w.	171
Gabriela Majewska, Szwedzki dom w polskich oczach od końca XVIII do połowy XX w.	177
Marek Stażewski, Dom strzelecki. Funkcje siedzib stowarzyszeń strzeleckich na Pomorzu w XIX i początkach XX w.	191
Maria Jolanta Sołtysik, Przestrzeń publiczna a przestrzeń prywatna w strukturze gdyńskiej kamienicy okresu międzywojennego.....	199
Zbigniew Opacki, Wobec modernizacji życia wiejskiego. Janina z Puttkamerów Żółtowska o wiejskości wielkopolskiej w dwudziestolecu międzywojennym	209
Regina Renz, Dom i rodzina żydowska w międzywojennym środowisku małomiasteczkowym.....	218
Maria Strelbicka, Dom-wspólnota. Zamiana przestrzeni prywatnej na przestrzeń wspólną w latach dwudziestych XX w. w ZSRR	229
Dmitrij Chmelnicki, <i>Socgorod</i> Mikołaja Milutina: los autora, los idei	241
Tadeusz Bogdanowicz, W poszukiwaniu wartości. Twórczość pisarzy rosyjskich drugiej połowy XX w.....	259
Piotr Perkowski, Dom jako schronienie w Polsce Ludowej. Przypadek mieszkańców Gdańska (1945–1970)	264
Grzegorz Berendt, „Agitacja kłamkowa” – ingerencja polityczna w życie rodziny żydowskiej w Polsce (1950–1956)	277
Marcin Jewdokimow, Meblistyka i jej użytkowanie w polskich mieszkaniach	285
Jacek Friedrich, „Dziś kupuje się meble funkcjonalne”. Kilka słów na marginesie jednej sceny z filmu Stanisława Barei <i>Małżeństwo z rozsądku</i> ...	301
Andrzej Drzewiecki, Dom rodzinny oficera Marynarki Wojennej (1945–1989) – przestrzeń niekoniecznie prywatna	315
Mark G. Meerowicz, Na granicy prywatności i jawności: współczesny rosyjski dom w epoce hedonizmu (obrazy codzienności)	330
Anatolij Ruczka, Ludmiła Skokowa, Dom jako prywatna przestrzeń praktyk kulturowych na Ukrainie przełomu XX i XXI w.	339
Maciej Rogocz, Miasto – dom w większej skali (na przykładzie Gdyni).....	352
Małgorzata Dymnicka, Przestrzeń publiczna i prywatna miasta ponowoczesnego: w poszukiwaniu nowych relacji i jakości	365
Aneks	po 384

Pojęcie domu jako instytucji społecznej jest nadzwyczaj pojemne i odnosi się zarówno do konkretnego miejsca w przestrzeni, jak i materialnego jej wymiaru wyrażonego w określonym typie budynku, dworze, mieszkaniu w kamienicy, chałupie itd. Zawiera ono desygnaty związane z jego mieszkańcami, społecznością go zamieszkującą. Dotyczy rodziny, w całym jej historycznym i symbolicznym sztafażu, małej (nuklearnej) i wielkiej, obejmującej również i pozostałych domowników, niepokrewnionych, a żyjących pod wspólnych dachem, od służby poczynając, a na przyjaciółach kończąc. Funkcjonowanie domu obejmuje sprawy gospodarcze, podział ról i funkcji, wzajemne relacje, strukturę hierarchii itd. Na pojęcie domu składa się wymiar aksjologiczny, przestrzeń symboliczna, określająca korzenie, rodowód społeczno-kulturowy człowieka¹.

Wszystkie te elementy można postrzegać w sposób integralny – jako wzajemnie przenikające się płaszczyzny istnienia i funkcjonowania domu, ale można też rozpatrywać jako kwestie samoistne, wymagające własnego warsztatu badawczego, metodologii i stawianych celów poznawczych (np. dziejów rodziny, historii obyczajów, struktur życia codziennego, kultury materialnej, ideologii i dziejów wychowania itd.). Upraszczając, można powiedzieć, że temat domu jako zjawiska społecznego mieści się w zainteresowaniach historyków, socjologów, etnologów, antropologów kultury, demografów, pedagogów, lecz także architektów, urbanistów itd. Ostatecznie instytucja ta związana jest z człowiekiem od zarania jego istnienia po dzień dzisiejszy, podlegając ewolucji w takim samym stopniu jak jego mieszkaniowiec i twórca zarazem.

W interesującym nas okresie XIX i XX w. mamy do czynienia z procesem przyspieszenia zmian cywilizacyjnych, których zasięg obejmował z różną intensywnością i głębokością również i ziemie położone na peryferium centrum cywilizacyjnego, jakim niewątpliwie była Europa Zachodnia². Pociągały one za sobą zmiany w sferze kultury materialnej, obyczaju, mentalności, odciskając swoje piętno

¹ Zob. A. Siciński, *O idei domu i jego roli w Polsce*, [w:] *Dom we współczesnej Polsce. Szkice*, red. P. Łukasiewicz, A. Siciński, Wrocław 1992, s. 9–10.

² R. Wapiński, *Polska na styku narodów i kultur. W kręgu przeobrażeń narodowościowych i cywilizacyjnych w XIX i XX wieku*, Gdańsk 2002, s. 88–121.

na funkcji domu. Jego zasadnicza rola – schronienia zapewniającego bezpieczeństwo jego mieszkańcom wobec świata zewnętrznego, przed warunkami klimatycznymi oraz innymi ludźmi – stwarzała człowiekowi poczucie prywatności, swojskości i samotności³.

Proces ten, będący wynikiem dokonujących się przemian społecznych, rozkładu stanowych struktur społecznych, „wyłączania niektórych płaszczyzn egzystencji spod kontroli publicznej mógł nastąpić dopiero w epoce, kiedy na arenie życia publicznego (polityki, życia społecznego, gospodarki) zaczęły występować samodzielne jednostki, a nie rody i rodziny”⁴. Tak więc pojęcie domu, zawierające w sobie wiele znaczeń – w tym i rodziny – w XIX w., w wyniku sygnalizowanych wyżej procesów społeczno-gospodarczych i kulturowych w większym stopniu zaczęło odnosić się do kategorii rodzinności i prywatności⁵. Oznaczało to, że sfera reprodukcji lub wypoczynku w czasie wolnym oddzielona została całkowicie od sfery zarobkowania, życia zawodowego oraz życia polityczno-publicznego.

Proces ten przebiegał z różną intensywnością dla regionów i grup społecznych i w większym stopniu był wynikiem zmian urbanizacyjnych, a tym samym w pierwszej kolejności odnosił się do rodzin mieszczańskich, by następnie w społeczeństwach agrarnych objąć warstwę chłopską. Ideał rodziny bazować miał przede wszystkim na związku emocjonalnym jej członków⁶.

„Prywatność – jak definiuje ją antropolog – jest instytucją życia społecznego, jej zasady i granice mogą być dość precyzyjnie określone, można też stworzyć instrumenty prawne na rzecz jej poszerzania, ograniczania lub ochrony”. Jest ona sferą „przeciwstawną uczestnictwu w sferze publicznej (społecznej, politycznej czy ekonomicznej). Fundamentem prywatności jest chociażby najmniejszy azyl – terytorium wyłączone ze sfery publicznej oraz grupa jego stałych mieszkańców”⁷. Dom, stając się przestrzenią prywatną, stanowił zarazem przestrzeń, w której następował proces

³ A. Zadrożyńska, *Ludzie i przestrzeń – przyczynek do antropologii schronienia*, [w:] *Dom we współczesnej Polsce*, s. 38

⁴ W. Mędrzecki, *Intymność i sfera prywatna w życiu codziennym i obyczajach rodziny wiejskiej w XIX i pierwszej połowie XX wieku*, [w:] *Rodzina – prywatność – intymność. Dzieje rodziny polskiej w kontekście europejskim*, red. D. Kalwa, A. Walaszek, A. Żarnowska, Warszawa 2005, s. 106.

⁵ G. Sawicka, *Kształtowanie się stereotypu Domu w polszczyźnie*, [w:] *Dom w języku i kulturze. Materiały z konferencji DOM w języku i kulturze, zorganizowanej w Uniwersytecie Szczecińskim*, red. G. Sawicka, Szczecin 1997, s. 25–41.

⁶ C. Kraft, *Państwo wobec rodziny – polityka państw europejskich w XIX i XX wieku – Polska na tle europejskim*, [w:] *Rodzina – prywatność – intymność...*, s. 147; W. Mędrzecki, *op. cit.*, s. 106; zob. pojęcie rodziny, J.-L. Flandrin, *Historia rodziny*, tłum. A. Kuryś, Warszawa 1998, s. 8–9.

⁷ W. Mędrzecki, *op. cit.*, s. 105; C. Kraft, *op. cit.*, s. 150. Trudno w pełni zaakceptować tezę autorki, że skoro w XIX w. „nie istniało państwo polskie wyposażone we własne instytucje polityczne, nie można mówić o istnieniu dychotomii między sferą publiczną, przeznaczoną dla mężczyzn, a sferą prywatną, przypisaną kobietom”. Pomijając przyjęty schemat zawierający się w podziale: mężczyzna – sfera publiczna, kobieta – sfera prywatna, trudno wyrugować rolę państwa zaborczego w kreowaniu sfery publicznej, w której brali udział również Polacy. Ewolucja ustrojowa państw zaborczych w kierunku systemu parlamentarnego, nawet w okrojonej postaci, jaką była Duma Państwo-

socjalizacji kolejnych pokoleń ich mieszkańców. W tym względzie zachodziło zjawisko otwierania się domu na życie zewnętrzne, jak i przenikania tegoż życia do wewnątrz, do rodziny, domu itd. Mamy też do czynienia z procesem zawłaszczania sfery publicznej na rzecz prywatnej przez dom, wyjścia za jego próg, na podwórko, na korytarz w bloku mieszkalnym⁸.

Na granicy prywatności i sfery publicznej istnieje jeszcze obszar wspólny, mianowicie sąsiedztwo. Występuje ono jako instytucja życia społecznego, a zarazem stanowi specyficzny typ stosunków społecznych, będących formą powiązań między osobami blisko zamieszkującymi. Zdaniem Barbary Klich-Kluczewskiej sąsiedztwo jest „obszarem, w którym, podobnie jak na wszystkich innych obszarach życia publicznego, mogą się rodzić prywatne kontakty towarzyskie i przyjacielskie, ale jest to sprawa jednostkowego wyboru poszerzenia własnej sfery prywatnej, tak jak w wypadku dalszych krewnych”⁹.

Prezentowany tom studiów jest pokłosiem konferencji naukowej zorganizowanej przez Zakład Historii Myśli i Kultury Politycznej Instytutu Historii Uniwersytetu Gdańskiego. Wzięli w niej udział przedstawiciele różnych ośrodków naukowych w kraju oraz z Rosji i Ukrainy. Autorzy tekstów reprezentują różne dyscypliny naukowe: historii, historii literatury, sztuki, socjologii i urbanistyki. Poszczególne studia mieszczą się w szeroko rozumianej problematyce odnoszącej się do instytucji domu jako zjawiska społecznego i oddają indywidualne ujęcia szczegółowych zagadnień. Wyrażają one niewątpliwie bogactwo i złożoność istniejących na badanym obszarze różnych form tej instytucji, a nawet próbę przeniesienia tegoż pojęcia na całość życia społeczności miejskiej i potraktowania jej jako przestrzeni wspólnej, z podziałem na prywatną i publiczną.

Należy też zwrócić uwagę na rolę państwa w zakresie ingerowania w życie prywatne domu, rodziny, niezależnie od epoki i konkretnych uwarunkowań historycznych, jak też jego ogromny wpływ, jeśli zbudowane jest ono na podstawach ideologicznych, na warunki funkcjonowania i kształt samej instytucji domu.

Konferencji towarzyszyła wystawa pod tytułem „Od checzy do wieżowca. Dom i jego funkcja na przykładzie Gdyni” zorganizowana przez Muzeum Miasta Gdyni w Sali Wystawowej Centrum Kultury i Rozrywki „Gemini”. Wystawę przygotował zespół działu Dokumentacji Historii Miasta i Portu: Barbara Mikołajczuk, Marzena Markowska, Dariusz Małszycki, Tomasz Rembalski według scenariusza Dagmary Płaza-Opackiej. Oprawę plastyczną przygotował Bogdan Wręczycki.

W trakcie prac redakcyjnych nad ostatecznym kształtem niniejszej książki zmarł jeden z uczestników konferencji – prof. Roman Wapiński. Był wybitnym history-

---

wa i Rada Państwa w Rosji, stwarzała przestrzeń legalnego życia politycznego społeczeństwu polskiemu.

⁸ A. Zadrożyńska, *op. cit.*, s. 36.

⁹ B. Klich-Kluczewska, *Przez dziurkę od klucza. Życie prywatne w Krakowie 1945–1989*, Warszawa 2005, s. 18–19. Tamże zarys badań życia prywatnego oraz historii życia codziennego oraz omówiona literatura przedmiotu.

kiem, wielce zasłużonym dla polskiej nauki historycznej, a w szczególności gdańskiego środowiska naukowego, osobą o wielkim uroku osobistym, któremu i my trwale ulegliśmy.

Zbigniew Opacki
Dagmara Płaza-Opacka